

HACI BAYRAM VELİ'NİN DÜNYA GÖRÜŞÜ

Doç. Dr. Süleyman H. BOLAY

(A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dekan Yrd.)

Evvelâ bazı kavramların üzerinde durmak istiyorum. Bu kavramlar «Dünya görüşü», «Zâhid», «Sûfi», «Mutasavvıf», «Veli» ve «Peygamber» gibi kavramlardır.

«Dünya Görüşü» dünyaya bir bakış tarzı, bir âlem tasavvuru bir hayat anlayışıdır. Bir dünya görüşü, her şeyden önce mantıkî ve tutarlı olmalıdır. Bunun yanında bir dünya görüşü, bilgiye dayanmalı, şuurla benimsenmeli ve bir gayesi, bir hedefi olmalıdır. Dünya görüşü, bu hedef istikametinde dünyanın ve bütün âlemin, ondaki varlıkların, hayatın bir yorumudur. Ama yorumdan yoruma fark var. Bu yorum, bu tefsir, maddî, maddeci, tabiatçı bir yorum olabileceği gibi, mâneviyatçı, ruhcu da olabilir; ateist olabileceği gibi teist bir yorum da olabilir. Dünya görüşü tutarlı ve mantıkî olunca, orada abese, yani saçmaya yer olmaması gerekir.

«Zâhid», dinî hayatın kaidelerini İfrat derecede tatbik eden kimse olup, kendisini toplumdan oldukça tecrid etmiştir.

«Sûfi», üstün âlem idealine göre hazırlanmak için, dinin kurallarını muntazam tatbik eden, dünyadan geçme yollarını öğrenen, nefsindeki ruh - beden, kalb kafa, dünya - ahiret ikiliklerinden kurtulan, şeytan - melek ikiliğini de melek lehine, kötülük - iyilik ikiliğini de iyilik lehine halleden kimsedir.

«Mutasavvıf» : Sûfilik yolunun yaşa-

nan çetin manevî hallerini, ruhî tecrübelerini, bir sûfilik nazariyesi halinde ortaya koyan, sûfi dünya görüşünü inceleyerek, sûfi kainâtın ne olması gerektiğini tesbit eden kimsedir.

«Veli»ye gelince : Veli'de, dünyayı küçüksemek özelliği daha bir ağırlık kazanmıştır.

Veli yeni değerler düzeni kurabilen, bu devri aşabilen kimsedir. Şahsi kudreti ve hakimiyeti temsil eden kahramanların değerleri yıkıcılığına karşı savaşan kimsedir. Onlar yıktıkları değerlerin yerine yerini koyamamışlardır, ama velî ne inkârcı, ne yıkıcıdır; karamsar değil, iyimserdir. Kin ve nefret değil, sevgi ve şefkat sahibi olmak onun en büyük özelliği ve yapıcılığının kaynağıdır.

Veli, Semâvî veya ilâhî dinlerin yetiştirdiği müstesna insandır. «İnsan-ı Kâmil» idealini nefsinde yaşayan kimsedir.

Veli, duyular alemini, maddî zevk ve fayda kaynağı olarak görür; bundan üstün manevî bir âlemin varlığını kabul eder, ikisi arasında mahiyet farkı olduğuna inanır; dolayısıyla birincisinden ikincisine doğru yükselir. Onun bu yükselişi «nefs-i emmareye» karşı «nefs-i levâmenin» savaşı ile başlar. Veli, bu iç savaşında derûni bir değer düzeni kurar, değerlerin subjektif mihrakını kurar. Veli, böylece yeni değerler düzeniyle bir çığır açar; o, bu çığır içinde kendi iç dünyasına ait «Hâli»iyle mânevî kemâle erme yolu-

na girmiştir. İnsan ruhunun yeniden fet-
hedilmesi ile irâdî olarak velî kendisini
Allah yani ideal uğruna kurban eder ve
toplumun bir değeri haline gelir. Böylece
toplum uğruna, kitlelerin ve insanların
kurbanı yerine, ideal uğruna insan kendi
kendini iradesiyle fedâ etmiş olur. Dolayısıyla kendisi uğruna yahut cemiyet uğruna cemiyetlerin, yığınların kurbanını isteyen sakat kahraman tipleri aşılmış olmaktadır. Meselâ Nietzsche'nin hasretini çektiği değerler levhasını tersine çevirmesini istediği «Üst-İnsan» yıkmaktan ve inkârdan başka bir şey yapamayan bencil bir kahraman tipidir. Velî'nin değerler düzeni inkârcı değil, ikrârcı, yıkıcı değil yapıcı, kanlı ve dışıyla savaşçı değil içinde mücadele halinde barışçı bir düzendir. İçindeki kaosu yıktığı anda dışındaki kosmos ile hem-ahenk olur. Velî'nin değerler düzeninde dünya görüşü, bu bakımdan ne ateist, ne materyalist; ama teisttir. Velî, mânevî âlemin saflaştırdığı ruhunun kuvveti ile duyular âlemine, topluma tesir eder.

«Peygamber»e gelince; Peygamber, Allah'ın kendisini seçerek, terbiye ederek görevlendirdiği bir üstün insandır. Buna göre peygamberlik vehbî'dir. Yâni Allah tarafından verilmiştir.

Peygamberler mucize sahibidir.

Buna karşılık peygamberlerin getirdiği yolda yürüyen ve yükselen velî ise keramet sahibidir. Velîler peygamberlerin mirasçıları ve takipçileridir. Velî'nin mânevî yükselişi şuurlu olarak dış benlikten iç benliğe yönelirken; iç benlik bakımından da olgunluğa ve hâkimiyete ulaştıkça, tekrar «iç»i ihmâl etmeden dış dünyaya yönelir; daha doğrusu cemiyete ve tabiata açılır. Peygamber zaten iç dünya bakımından mükemmelleşmiş olarak ilâhî âlem ile olan sıkı münasebetinden dolayı peygamber olmuştur ve bundan dolayı o, daima dışa dönüktür; yani bütün insanlara, cemiyetlere yön ve olgunluk vermek vazifesi ile vazifelenmiştir.

Şimdi İslâm'ın velîlerinden biri olan Hacı Bayram-ı Velî'ye gelelim :

Hacı Bayram-ı Velî, Osmanlı Devleti'nin çok kritik bir devresinde ortaya çıkmış bir velî'dir. Devletin parçalanma ve

dağılma noktasından geri döndürüldüğü bir dönemde Hacı Bayram-ı Velî yeni bir tarikat kurarak, ruhlardaki tedirginlikleri, ümitsizlikleri silmiş, onun yerine ümit ve sevgi tohumlarını yeşertmiştir.

Hacı Bayram-ı Velî'nin kurduğu tarikat İslâmî bir tarikattır. Dolayısıyla dünya görüşü de İslâmî dünya görüşü çerçevesi içindedir. Yani âlemi yaratan ve idare eden bir Allah'a imandan hareket eder. Bu iman ona âlemde bir düzenin, bir nizamın bulunduğunu, âlemin tesadüfen ve düzensiz bir şekilde meydana gelmediğini öğretir. Yani bu imanın mantığı saçmayı, abesi, rastgeleliği reddeder. Âlemdeki nizamı bilen ve gören kimse kendi içinde de böyle bir düzen kurarak, sonra bu düzeni cemiyete aksettirmelidir. Hacı Bayram-ı Velî'de kendi içinde huzurlu bir düzen kurduktan, kendi içini bir ayna gibi parlattıktan sonra bu aynadan dışarıya ilâhî ışıkları aksettirmeye çalışmıştır. Fakat «Küllî Akıl», «Yaratılan ilk varlık» olarak kabul edilen Hz. Peygamber'e ve onun getirdiği Kur'ân'a tam bir bağlılıkla gerçekleştirmiştir.

Onun dünya görüşü tevhide dayanarak şirki reddeder. İslâmî inanç çerçevesinde kâinatı mânevî bir yorumla tâbi tutarak islâm tasavvuf hareketi içinde kendine has yerini almıştır. Bu yorumda hedefsizlik, başboşluk, gayesizlik, şuur-suzluk yoktur. Bu yorum, aynı zamanda bilgiye, ilme dayanır. Hacı Bayram-ı Velî, bu bakımdan müderrislik yapacak derecede ilim sahibi olmuş ve bir süre müderrislik yapmıştır.

Ama o kuru bilgi ile yetinmemiş, o bilgiyi imanının ve dünya görüşünün ışığında aksiyon haline getirmiştir. Hacı Bayram-ı Velî'nin ilim sahibi olması onun varlıkları tanımak, anlamak ve izah etmek gayesine müteveccihdir, yani onun ilmî yönünü ve tecrübesini gösterir, ikincisi ise çeşitli bilgilerini hizmete arz etmesidir ki onun pratik gayesini gösterir. Varlıkları ve başkalarının davranışlarını takdir etmesi onun ahlâkî yönünü ve tecrübesini ortaya koyar. Hacı Bayram hazretlerinin dünya görüşü gereği, canlıya, cansıza, Allah'a, devlete, millete ve bütün insanlara beslediği engin sevgi de onun

yine ahlâkî ve estetik tecrübesini ifade eder.

Hacı Bayram-ı Velî'nin kurduğu «Bayramîlik» tarikatı da şu üç esas üzerine kurulmuştur; cezbe, muhabbet ve sır-ı ilah

Bu üç esas, şu üç tevhid merhalesi ile bilgi derecelerini ihtiva eder : «Bilmek», «Bulmak», «olmak».

Bu merhaleleri geçmenin metodu da şu esaslara dayanır :

a) «Tefekkür fi acaib il-Kudra» : Yaratacının hayret verici yaratıkları üzerinde derinliğe düşünmektir ki bu, aklın kendi kendisini bilgi konusu edinmesi demektir.

b) «Hâcet-i şefâat-ı Nebî» : yani Hz. Peygamber'in şefaata ihtiyacı duymaktır ki Mevlâna'nın «Küllî Akıl» dediği Peygamberimizden mânevî olarak; bilgi, feyz almak demektir.

c) «Hâcet-i Didâr» : Allah'ı görme, onunla görüşme dileği, ihtiyacıdır ki bu da aradaki engellerin kalkması, kaldırılması ile mümkün olur. Burada büyük filozof Descartes'in güzel bir sözünü nakletmek yerinde olur :

«Yârabbi, duyu organlarımla gelen intibalar benim zihnimi bu kadar meşgul etmeseydi, seni daha kolay ve doğrudan bilirdim.»

d) Hâcet-i Ref'i-l-Hicâb» : Biraz evvel söylediğimiz gibi, Allah ile görüşmenin şartı aradaki engellerin kalkmasıdır ki bu engeller, dış dünyadan, zihinden, nefisten ve bedenden gelir. Bunlara hâkim olup onları aşmak gerekir.

Kulun Allah'a ulaşmasına mâni olan engelleri aşmak için şu üç mertebeden geçmek lâzımdır :

a) «Tevhid-i Ef'al» : İnsanın kendi fiillerini, davranışlarının kontrolünü iyi yapıp onları ilâhî bilgiye ve feyze mazhar olacak istikamette birleştirmektir. Bu mertebe tasavvuftaki «İlm'el-yakîn» mertebesine tekabül eder ki yakînî, değişmez, güvenilir ve hakiki kesin bilgiye ulaşmayı ifade eder.

b) «Tevhid-i Sıfat» : Bu da sıfatlarda onların tecellilerinde ilâhî vahdeti ve kudretini görebilmektir ki «Ayn'el-yakîn» ve şuhûdu ifade eder.

c) «Tevhid-i Zât» Bu da Allah'ın zât'ını düşünerek «Hakk'al-yakîn» yani gerçek tahakkuk derecesidir.

Görülüyor ki onun tasavvuf anlayışında ve dünya görüşünde «Tevhid» fikri hakimdir. Onun tarikatı Nakşicilik ve Halvetilik bileşimi Ehl-i-sünnet itikadına tamamen uygun ve yerli tarikattır. Yani bu tarikatta Şii temayüllere rastlamak mümkün değildir. Bu tarikatta ve dünya görüşünde «Hulûl»da yoktur. Çünkü hulûl, tevhidi bozar.

Bayraniliğin şu üç ana ilkesi İslâm esaslarından kaynağını alır :

a) Bütün işlerin Allah'tan geldiğine
b) Bütün varlıklarda Allah'ın gücünün tecelli ettiğine

c) Her sıfatta zât-i ilâhî tecellisi olduğuna inanmaktadır.

Bu söylediklerimizi Hacı Bayram-ı Velî'nin şu meşhur şiirinde bulmak mümkündür :

Bilmek istersen câmı,
Cam içinde ara câmı.
Geç cânından bul O'nu,
Sen seni bil sen seni.

Burada Allah'ı bilmenin insanın kendi içinde aranması gerektiği belirtilerek bunun için de kendinden geçmek icabettiği belirtilir. Bu yolda kendisini bilen Hacı Bayram-ı Velî'nin hakiki bilgi olarak Allah'ı bulduğunu söylüyor :

«Bayram özünü bildi
Bileni anda buldu,
Bulan o kendi oldu
Sen seni bil sen seni»

Demek ki Hacı Bayram Velî, Hz. Peygamberin yolunda, O'nu kendisine rehber edinerek «Zâhid», «Sûfi» derecelerinden geçmiş, hakiki bir velî olarak Hz. Peygamber'e vâris olmuştur.

Burada Ziya Gökalp'in bir fikrini nakletmek istiyorum :

«Dinin fertlere yüksek şahsiyet kazandırdığı sosyolojik ve psikolojik bir gerçektir.» İşte Gökalp bu gerçekten hareket ederek, dinin bu işi veliler vasıtasıyla yaptığını belirtir. Gökalp'e göre din, veliler vasıtasıyla şahsiyet kazandırırken, Peygamberler vasıtasıyla da cemiyetlere yani toplumlara yüksek şahsiyeti kazan-

dırır. Çünkü Peygamberler, Evliya'dan üstün olup vahye mazhar olmuşlardır.

Peygamber Hakdan alır, halka verir, onları halkın iman ve ahlâk birliği etrafında kaynaşmalarını sağlayıp yeni bir cemiyet tipi meydana getirirler.

Veliler de peygamberleri rehber edinmişlerdir, fertlere en yüksek şahsiyeti Evliya kazandırır. (Dine Doğru)

Aslında Ziyâ Gökâlp'in bu tesbiti sosyolojik bakımdan fevkalade mühimdir. Bugün Batı'da bu «Evliya Sosyolojisi» geliştirilmektedir. Bizde Ziya Gökâlp'in bu tesbitinden sonra, bu husus üzerinde du-

rulmamıştır.

Hacı Bayram-ı Velî'nin Bayramilik Tarihini kurması ve onu İslâmî dünya görüşü içine yerleştirerek Osmanlı'ya ait bir hayat tarzı, bir yaşama biçimi, birleştirici, bütünleştirici, yükseltici, ilerletici bir dinamizm ile şahsiyetli ve imanlı insanların hâkim olduğu bir toplum meydana getirmek hedefine yönelikti.

Yıkılmaktan kurtarılmış bir devlet, bu dünya görüşü, bu hayat anlayışı ile İstanbul'u fethetmiş, yükselme devrini idrak etmiş, dünyaya insanlığı, adaleti, san'atı ve ahlâkı öğretmiştir.